

ներ խաղաղութեամբ ընդ շուրսն. որ և տեղին՝ ամենայն զեղին լինէր ճանապարհ անցից անհոգութեամբ »: Ահա այն մեծ նշանը զոր զովեւստով յիշէ հեղինակն, որ նա անվերջ և անբերկրի կ'իջնէ գետը, և պարտքաւ ալիք-նեքը հեղեղելով կ'անցնի միւս կողմը, իրբեւ ծաղկածի-ծաղ դաշտի մը միջէն՝ ամենայն խաղաղութեամբ և առանց վտանգի ենթարկուելու, Բնական է որ այսքան օրինակ՝ գերմարդկային ազգեցութիւն մ'ունենալ ինկել է բոլոր զեղի վերայ, որք սիրտ առած՝ իրարու ետեւ և նոյն ճանապարհով՝ կ'անցնին ամիգոգութեամբ »: — Այսուհետեւ կը սկսի մեր ուղղադրութեան հաւաստիքը: « Եւ այս լինէր նշան մեծ յայտնի »: Անձ՝ ոչ այն բանի համար որ քաջն Աւան անցեր էր խաղաղութեամբ, և նորա ետեւից անցեր էին նոյնպէս « առոյգ քաջամի » այրուածին՝ ամիգոգութեամբ. այլ մեծ և յայտնի նշան յայնձն հոգեւ՝ որ Աւան ամենէն պղտոր ալեաց միջէն կտրեց անցա խաղաղութեամբ « որպէս ընդ յոյժ տեւ դի ծանծաղ »: այնպէս որ տեսողաց թուէր՝ « որ և անույժ կանցար արանց լինէր անցանել դիւրաւ ըստ կոյժի », Բող թէ ամիգոգայն այրեւծիոյն: Եւ ահա յայդմ է հրաշքի գաղտնիքն և մեր ուղղադրութեան շարժառիթն, որ յուսամ ոչ բռնաբռնուել և և ոչ հակասական:

*

Քաղմ. Անդ. էջ 205. « Խօսպէր » . . . « Լաւք » Փարպ. էջ 10:

Այս երկու բառերն աստղամիջի եմ տպագրութեան մէջ, որովհետեւ ուղղադրական մեւր կասկածելի է հոգի: Եւ ուղղոր էի « Խօսպէր »-ը՝ լուսակեր, իսկ « Լաւք » բառի համար բացատրութիւն տուեր էի որ տարակուսանակամ չէ, վասն զի փոքրիգրեան բերանը՝ հայքը նշանակում է Թանձրամարմին և զիջակեր մեծ Թեւաւորեանքը: Մանաւանդ որ հաստանունը մեծից թուլունքը, « Լաւք »: զանազանելու համար զիջակերներէց՝ վերջիններս կոչում են Գիւհաւք-գալաւաւք: — Այստէ խնդրեմ սրբաբերն անտեղի « Լաւք » բառը:

Հ. Գ. Ն.

ՍՐԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Մեծ. Տ. Նորայր՝ Միտայէի « ի Ս. Խաչն » ճառին (Հմտ. Քաղմ. 1906, Թ. 4, էջ 161) հրատարակուած պատարիկին հետեւեալ սրբագրութիւնը կ'ընդ:

Միտայէի . . . վկայէ և օտարտի ոմն յաջողա, զհաւրան իջելով՝ որ յարեւելեան կողմանէ: զոր առջ թէ յաջ կողմ գնացես ի տիւ արեղականն, և թէ յաշենակ՝ յերեկս կոյս ի խրթինն . . .

Այս խօսքերը անուղղակի ամուսնած են Հոմերոսի Իլիականէն (Գրեք ԺԲ): Միտայէի իր առջեւ ունեցած է Փիլոնի ինկելութեան զիրեք (Հմտ. Տգ. Վնեմիկի, 1826, էջ 5. մասն Ի.) և հետեւեալ տողերն քաղուած. Թիլոն . . . վկայէ և քերթողն. այժոյ հայտ կուելով զայն, որ յարեւելից կողմանէն. և մախոյ կողմանի զայն՝ որ յարեւմտից կողմանէն. յորժամ առէ զի թէ յաջ կողմն գնացես ի տիւ և յարեղակն. իսկ թէ յաշենակ՝ յերեկս կոյս ի խրթինն »:

Միտայէի նոյն պատարիկին « խրթան »-ը « խրթան » պէտք է ընթերցուի:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԻՒՆ

1. Բամակուիւր հրապարակիմ վրայ (եւսածայմ, հայկական մօթայ, օրկամ). — 2. Նախմեաց երգեցողութիւնը. — 3. խաղերը և խաղերուծ ծագումը:

1. — Գրեթէ տարի մ'եղաւ որ տաճկահայ մամուլը կը զբաղի եկեղեցական երաժշտութեան խնդրով, այնպէս որ արտասահմանի մամուլն ալ կը սկսի արձագանգել: Մտածուեցաւ անցեալ տարի հայկական եօրս կոչուածը անհետացնել և եւրոպականը ընդհանրացնել դպրոցներու և եկեղեցիներու մէջ. (և այս լաւ գաղափարը յայտնած էր Ամեն. Օրմանեան պատրիարքը): Այս առթիւ տեսնուեցան թիրուղէմ յոյժ յօդուածներ՝ գրուած տիրացուներէ, տէրտէրներէ, որոնց մէջ կային և այնպիսիներ՝ որոնք եւրոպական եօրային առանց գաղափարն ունենալու՝ երգեցողութեան ֆոնէկ կոչման ղէմ (այսպիսի խորագրով!) բողոքեցին ղէպ ի պատրիարքարան: Եւ այդ խնդիրը երբ մարեցաւ՝ հառապէս պատարաքը մէջտեղ ելաւ. և օրագիրները նոյն իսկ հանդիսները՝ չյոգնեցան երեք չորս հառապէս պատարաքները միեւնոյն օրը նկատագրել: Այս առթիւ մտածուեցաւ Օրկան կամ երաժշտական գործիք տացնել եկեղեցին. և այս մտածութեան ամենայն ետեւդեամբ դիմադրեցին այն ամէնքը՝ որոնք կը դաւանէին թէ Հայկական եկեղեցին հայկական մնալու համար՝ պէտք չէ նորութիւններ ներմուծել: Իսկ է՝ որ եթէ այդ նախանձախնդիրները Ս. Լուսաւորչայ դարէն միշտ եկեղեցւոյ պահապան մնային՝ այսօր չոր պատերով և երկու պատուհաններով եկեղեցի մը պիտի մնար մեզի, ուր Սաղմունքները պիտի քաղէինք: Ետառայնի բանականութիւնը դեռ հրապարակին վրայ է. հոն են վարդապետները, տիրացուներ և զաւեշտագրեր (— շատերը իրենց բարեպաշտ համոզումով). և ահա հոն վարդապետ մը գաղափարակից է զաւեշտագրին, տիրա-

ցուն՝ տէր—հօր, Ոմանը համաձայն են և առաջինը եկեղեցի մտցնելու, այլը զայն ի սպառ անհետացնել կը մտածեն. և դժբախտաբար երկու կողմն ալ իր իրաւացի պատճառներն ունենալուն համար՝ բանաւորել վերջ պիտի չունենայ: Վասն վրդ-Պարտիզակցին կը դողդղայ որ չլլայ թէ եռաձայնով թատրոնի մը փոխուի եկեղեցին. և ուրիշ մը կը դիտէ որ եռաձայնին համար բարեպաշտներու խուռն բազմութիւն մը կը դիմէ եկեղեցին! — Որ մը սակայն զաղափարները կրնան միացուիլ, հարթելով այն անյարմարութիւնները՝ որ իր հետ կը բերէ Եռաձայնը:

Հայկական եօթան. — Շատերը սա միաւոր առարկութիւնը ըրած են՝ թէ եւրոպացւոյն նօթայով ինչպէս կարելի է հայկական շարականները ձայնագրել — ինչ է հայկական եօթան ըսածնիս. ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ եւրոպական եօթան՝ խաբէական երեւոյթի մը տակ, հայկական կեղծ բառով սրբազանուած. և այդ խաբէական անուամբ է՝ որ խորքերը ապրող նախան, ձախնդիրները իրենց գիտցած հայկական եօթան Ս. Մարութէն և Ս. Սահակէն մնացած կարծելով՝ փարած են անոր: — Այն անգամ որ առիթ եղած է՝ այդ հայկական եօթային գիտը՝ վերագրած են թաշնեանին: Զայս հնարողը սակայն եղած է Ս. Ղազարու միաբաններէն Հ. Մ. Բժշկեան՝ որ 1815ին տպագրութեան համար պատրաստած է իր նորահնար վարդապետութիւնը, այն թուականին՝ երբոր դեռ թաշնեանն թերեւս և ոչ իսկ լոյս տեսած էր. Հ. Մ. Բժշկեանը ուրիշ բան չէ ըրած՝ բայց եթէ հայկական խաղերուն աստիճանաւոր զօրութիւն մը տալ, ինչպէս ինքը յառաջաբանին մէջ կ'ըսէ՝ օգնած են իրեն « ոմանց ուսումնասէրք ... մանասեղ յուսահոյք Անտոն Զեյքի Տիգրան (ընդգծեալը 1815էն վերջ աւելցուած է). այդ ոմանքին մէջ ապահովապէս պէտք է նշանակել նոյն ժամանակի նշանաւոր երաժիշտ Տիգրան Համբարձումը, որ միեւնոյն ատեն երբ՝ Հ. Մ. Բժշկեանը Տիգրան գերդաստանին տան երէցն էր, Տիգրան Համբարձումն ալ նոյն

Տիգրանց հաստատած Լուսաորդեան վարժարանին երաժշտութեան վարժապետն էր. և ինչպէս կը գրէ Կերպ. Եր. Հիւրմիւզ՝, Հ. Մ. Բժշկեան վարդապետը Տիգրան Համբարձումին օգնականութեամբ կը գրէ վերոյիշեալ գրքոյկը: Ուրեմն ըսել է՝ առնց մահուանէն վերջ՝ այդ գրքոյկին ուրիշ օրինակով մը և կամ բերանացի դասաւանդութեամբ՝ կ'իւրացնէ թաշնեան Հայկական եօթան: Եւ մենք հիմայ հայկական եօթային փարած՝ ուրիշ բան չենք ընել՝ բայց եթէ փոխանակ համաշխարհային երաժշտական լեզուին՝ մասնականը կը գործածենք: Նոյն օրէնքով, մանաւանդ աւելի իրաւամբ, օր մ'ալ թերեւս մտածենք թուականութեան դասագրքերէն արարական թիւերը վերցնել և հայկական այբուբենը ընդհանրացնել !!

*
**

2. — Նախկեաց երգեցողաբան. — Ի մաստասէրներն ըսած են թէ գոյնը գոյութիւն չունի, այլ պատահական է. աւելի ճիշտ պիտի ըլլար իմաստասիրական այդ վարդապետութեան ներքեւ դնել գեղեցիկը, թարին և շխարհուր. և զայս ցուցնելու համար՝ կնճռոտ փաստերու պէտք պիտի չունենանք: Արարը առաջին վայրկեան ճերմակ եւրոպացիէն պիտի սոսկայ և եւրոպացին արարէն: Անձ մը՝ երկրորդէ մը թարի կը հուշակուի, երրորդէ մը հակառակը: Արեւելցի մը՝ եւրոպական երգ մը լսելու պահուն՝ իր սոխն ու սխտոր պիտի յիշէ և մտքէն իր հայրենիքի եղանակները կրկնելով՝ պիտի հիանայ անոնց վրայ. և եւրոպացին ալ՝ արեւելեան երգի մը դիմաց՝ իրաւունք կ'ուզէ ունենալ ականջները փակելու: Այս իրական օրինակները մեզի մերձեցնելով՝ հիմայ որ Պոսեյդոններէն ոմանք եռաձայնը խաճայն կը կոչեն՝ օր մ'ալ նոյնները միաձայնը դեն

1. Մանրաման ցուցում տեղեկութեամբ՝ տես « Ուսումնասիրութիւն շարականաց խաղից ». յոգուածին առաջին մասը. (Քաղմ. 1900, էջ 50):

2. Տես Քաղմավէպ. 1874, էջ 53-4.

աւելի հասարակ բառով մը պիտի ներկայացնեն: Արեւելքը կըթուող եւրոպացիին իր ճաշակը կը փոխէ, այսպէս ալ Եւրոպայ կըթուող արեւելցիին:

Այս փորը յառաջաբանը դրի, ըսելէս ստաջ՝ թէ պէտք ենք կենդանացնել մեր նախնեաց երգը: Երգեցողութեան եղանակը երբ հախճապով կը կնքուի՝ իւրաքանչիւր ազգի համար սրբազան է և գեղեցիկ. — ինչպէս հնութիւն մը՝ թէեւ տգեղ ըլլայ. այսպէս է նաեւ մատենագրական արտադրութիւն մը: Ազգային գրագէտ մը իրաւունքը պիտի ունենայ ովսաննաներով փառաբանելու հոգեկոյտը դարէն գտնուած բանաստեղծ մը, և հիանալու անոր իմաստներուն վրայ, թէեւ ինքն իսկ այսօր անկից աւելի գեղեցիկ պիտի գրէ: Գրութիւն մը, այսպէս և առարկայ մը երբ հնութեամբ կը կեղծուի՝ թանկագին է և գեղեցիկ: Այս պատճառաւ է որ երբեք պիտի չմտածենք եւրոպական հրաշալի եղանակները մեր շաբաթանաց վրայ ձեւել:

Այս երգեցողութիւնը պիտի ընէ նաեւ նախնեաց երգեցողութիւնը թէ՛ մեզի և թէ՛ եւրոպացւոց համար. թէեւ ստաջին անգամ շատ անախորժ պիտի երեւնայ ան. այս անախորժութիւնն ալ կը ծնանի հոգեւորքէն: — Եւրոպիւնը, ընդհանրապէս, զբոնողին ուրբան որ հաճոյք կ'ընծայէ՝ ալ աւելի հակառակը ուրիշին համար: Եւ իրաւունքը չունի՝ տիրացու մը՝ թթուած դէմքով ու գրեթէ զգուանքով՝ մտիկ ընել շաբաթանի մը այն եղանակը՝ որ իրեն գիտցածէն կը տարբերի, և որուն ինքը տէր եղած է բազում քրտամբ և տարիներով: Եւ շատ անգամ հնոյն յիշատակէ՝ որ նորութիւնը տգեղ շրջանակի մը մէջ կը ցուցնէ: Այսպէս՝ օրինակի համար՝ երբ արեւելցի պատանի մը իր մօրէն լսած յուսահատ ու միակերպ և անհամ եղանակը բերանը՝ դէպ Եւրոպա կու գայ, ու հոն այն մթնոլորտին տակ տարիներով կը կըթուի, և եւրոպական երգերով կը զմայլի, օր մը հոն թէ՛ իր հայրենեաց եղանակը լսէ — զօր մոռցած էր — անուշ պիտի չգտնայ այդ երգը:

Ահաւասիկ ուրեմն զլիաւոր դժուարութիւնը նորութեան յաղթանակին:

*
* *

3. — Մեր է նախնեաց երգը: — Մեր նախնիք ամենայն հաւատարմութեամբ և տածանելի աշխատութեամբ Շարականեւրը խաղերով օրինակած և հասուցած են մեզ. ահա ուրեմն հայկական երգեցողութեան լեզուն կամ քերականութիւնը խաղերն են, որ այսօր մեզի համար Ձեռագիր և տպագիր Շարականներու մէջ համար կը կենան. և սակայն չենք կրնար ուրանալ թէ մեր նախնիք կը հասկնային անոնց լեզուն, քանի որ ամէն կողմ ընդհանրացած են խաղերը:

Խաղերը եղանակի մը լեզուն կը կազմեն. և ընդհանուր շատ մը ազգերու քով կան տարբեր ձեւերով: Եղանակի խաղերը ծագած են առողջանութեան շեշտերէն և կէտերէն, ինչպէս մանրամասն ուսումնասիրութեամբ մը ցուցած է Ս. Միլլիքեան իր աստուածային ճառին մէջ՝: Եւ առողջանութեան այդ նշանները տարբեր ձեւերով կան թէ՛ Հնդկաց և թէ՛ Բունաց քով հնուց ի վեր: Այն խաղերը որոնք եղանակի մը մէջ զլիաւոր դերերն ունին՝ են չեւ(՝) և բուր(՝). շեշտը կը բարձրացնէ ձայնը և բուրը կ'իջեցնէ. ինչպէս Ալիստակէս, զրչութեան զրոց հեղինակը՝ լաւ օրինակ մը կը բերէ՝ վերաւտիվոյր. զլիաւորապէս այս երկու ձեւերով է որ հայ շարականներու խաղերը կը բաղադրուին: Առողջանութեան շեշտերը շատ տեսակ են՝ Արիստակէսի Գրչութեան զրոց մէջ. կարեւոր խնդիր մ'է թէ արդեօք այդ բազմաթիւ ձեւերը եկեղեցական խաղերէն փոխանցած են: Այս յայտնի է որ հին ձեռագրաց մէջ չկան կէտերը. ո՛չ Լազարեան ճեմարանի Աւետարանն ունի (887), ո՛չ Ս. Ղազարու Մլընի Աւետարանը (902), ո՛չ մեր հին Մաշտոցը (Բ-Ժ դար), ո՛չ ալ Աղբիւսնապոլիս գրուած երկաթագիր Աւետարանը (1007). մինչդեռ

հետեւեալ ձեռագիրները՝ որոնք գրուած են այն շրջանէն ետք՝ երբ եկզ. խազերը կ'ընդհանրանան՝ ունին շէշտ, երկար, պարոյկ, և այլն. ինչպէս 1172ին գրուած Բարսղի ճառից երկաթագիր օրինակը և 1236ին Մաշտոցը ։ Եզական բացատրութիւն մ'է Մելիքեանի յիշած Էջմիածնայ փղոսկրեայ Սեփարանը, գրուած 987ին¹ :

Հայրիական խազերուն ծագումը. — Այս խնդիրը երկու հարցումներ կրնայ կազմել. նախ՝ երբ մտած են խազերը մեր շարականաց մէջ, երկրորդ՝ ո՞ւսկից առած ենք խազերը ։ Ո՛րքան Շարական որ ինձ ծանօթ է՝ անոնց մէջ չկայ ձեռագիր օրինակ մը՝ որ ժի՛ դարու մէջ գրուած ըլլայ² ։ Թուականաւ ծանօթ ամենահին օրինակ մը՝ որ ծանօթ է ինձ՝ գրուած է 1284—5 թուականին և այն ալ Շնորհաշույ շարականաց հաւաքածոյ մ'է ։ Բաց սակից՝ ունինք Հեթումի խնդրանօց գրուած մագաղաթեայ ընտիր Շարականը (ժի՛ դարու վերջերը) ։ Հին ձեռագրերը եթէ գտնուին իսկ՝ սակայն անոնց մէջ կարելի պիտի չըլլայ խազ գտնել, վասն զի խազերը մեզմէ ընդունուած են Շնորհաշույ դարուն մէջ և ո՛չ անկից առաջ, ինչպէս կարծեցին շատերը ։ Այդ դարէն առաջ գրուած շարականք առանց խազի էին, ինչպէս են մեր երկաթագիր հին Մաշտոցի շարականները ։ Ինձի ծանօթ ամենահին շարականները խազերով գրուած՝ կը գտնուին մեր մատենադարանի 1216ին գրուած Մաշտոցին մէջ ։

Երկրորդ հարցումը, թէ « խազերը ո՞ւսկից առած ենք », նիւթովս զբաղող շատ մը բանասէրներ, նոյն իսկ 1906 թուականին, դիւրութեամբ մը լուծեցին — « Յոյներէն » ։ այս դիւրին լուծումը մեզի ընդհանուր և շատ սովորական եղած է, որ երբեմն անհիմն է ։ Դեռ վերջերս Պր. Յ. Մկրտիչեան սապէս կը գրէր³. « Հայ երաժշտութիւնը ի սկզբանէ անտի հետեւող

եղաւ յոյն երաժշտութեան մինչեւ ժի՛ . դար, ուսկից ետք ուղղապէս կրեց արար երաժշտութեան ազդեցութիւնը՝ ասյնագրելու յղարհներ միշտ յունական մնալով, մինչեւ Պապա Համարձումին ձայնագրութեան գիւտը » ։

(Զարմանալի է որ Մեծապատիւ Շարականախօսը, որ ծանր ուսումնասիրութեան մը պարտաւորեց ինքզինքը, նաեւ « Կունէկ » ժի՛ խազերը յօդուածին Սադա-նա ստորագրողը՝ տեսած չեն « Բագմա-վէյ » ժի (1900—1904) այն յօդուածները՝ որոնք երեւցան « Ուսումնասիրութիւն շարականաց խազից » խորագրով) ։

Այն ամէնք որոնք հայկ. խազերու ծագումը յոյներէն կը համարին՝ ո՛չ մի ապացոյցի չեն յեցած, և փաստ ալ չունին ։ Մեր խազերը չենք կրնար յոյնէն առնուած համարիլ — Հինգերորդ դարու մէջ մեր նախնիք շատ բան — մանաւանդ կրօնական՝ — Յոյներէն առին, բայց նոյն դարուն կիսուն երբ գտեցան՝ զգուշացան մինչեւ վերջ անոնց հետ՝ կրօնական և նոյն իսկ գիտական յարաբերութիւն ունենալէն եւ արդէն առ հասարակ շատ ծաղրական դարձած է ժողովրդեան այն աւանդութիւնը թէ խազերը հինգերորդ դարու մէջ երեւցած ըլլան ։ Եւ դարձեալ ինչպէս վերը ըսինք՝ մեր հին Մաշտոցին շարականները առանց խազի ըլլալով՝ կը վկայեն թէ մինչեւ ժի՛ և ժի՛ դարու սկիզբը ներմուծուած չէր ան մեր շարականներուն մէջ ։

Գարձեալ՝ եթէ խազերը Յոյներէն առնուած համարինք՝ Կիրիկեան շրջանէն առաջ՝ Հայաստանին մէջ ծանօթ և ընդհանուրացած պիտի ըլլար խազը և իր դրութիւնը, և որ սակայն մինչեւ ժի՛ դարու վերջերը անծանօթ էր դեռ Հայաստանի վարդապետաց և վանականաց, և ասոր յայտնի և զօրաւոր ապացոյց մը կ'ընծայէ Կիրակոս պատմագիրը՝ երբ խաչատուր Տա-

1. Այս խնդրոյն վրայ պիտի խօսինք յաջորդ թուով ։

2. Միւսին Էջմիածնայ Յուցակին մէջ Շարական մը կը յիշուի, որ ընդօրինակուած է Պետրոս Գետադարձի օրով, 1019 թուականին ։ (Հմտ. Մայր Յուցակ, 1893, էջ 174) ։

3. Տես ՂՈՅՄ Կ. Պոստոյ, 1906, Թիւ 15, էջ 353.

4. ԿՐՈՒՄԻԿ զեղարուեստական հանդէս. հրատ. փրօֆ. Գալֆայեանի, Բարեզ, Թիւ 1, 1905.

5. Տես Կիրակոս Պատմագիր ։

բօնեցոյն համար կ'ըսէ « Սա երբեք զխաղն
ի կողմանս արեւելից ... որ ցայն ժամա-
նակս չէր ցրտեալ ընդ տշխարհս. սա եկեալ
գրեաց և ուսոյց բազմաց »։ Այս վկայու-
թիւնը թէեւ կը ճանչնան թէ՛ Տնտեսեան
և թէ՛ Մկրտչեան, բայց առանց հասկնա-
լու խաչատուր կ'ապրէր ժի դարու վեր-
ջերը, ըսել է մինչեւ այդ ատեն Հայա-
ստանի մէջ խազ չկար։ Այս ատենները՝
ինչպէս Մատենադրութեան պատմութիւնը
կը վկայէ՝ Արեւելեան վարդապետները կի-
րիկիս կ'երթային և անոնց գիտական նու-
րութիւնները Արեւելք կը փոխադրէին. և
խաչատուր ալ կ'երթայ կիրիկիս և խա-
զերով՝ իր Հաղարծին վանքը կը դառնայ։

Ահա ուրեմն այս վկայութիւնը կը հաս-
տատէ թէ խազը Հայաստան մտաւ կիրի-
կիայէն. բայց ուսկից և ե՛րբ ի կիրիկիս
կիրիկեան պատմութեան հետաքննիչը
գիտեն որ Հայք Եւրոպայի հետ սերտ յար-
ընչութիւն ունեցան Ռուսիոյ հարստու-
թենքի ի վեր, խաչակրաց օրով սկսեալ.
և մենք այդ շրջանին մէջ շատ բան փոխ
առինք լատիններէն կամ Եւրոպայէն. և
ո՛չ ոք պիտի կարենայ երեւան հանել խա-
զերով Շարական մը այդ շրջանէն առաջ.
ուրեմն պէտք ենք ընդունիլ որ այդ ժա-
մանակ (ժի դարու մէջ) մտաւ խազը Լա-
տիններէն։

Եւ ասոր ամենամեծ ապացոյց մ'է այն
նամանքները՝ թէ՛ ձեւերու և թէ՛ սկզբունք-
ներու՝ որ կան հայկական և լատինական
(Գրիգորեան) խազերու մէջ, և զայս ար-
դէն ցըցուց « Բազմավէպ »-ի Շարականաց
խազից ուսումնասիրողը¹, դէմ առ դէմ
դնելով թէ՛ լատին և թէ՛ հայ խազերը և
բացատրելով անոնց զօրութիւնը։

1. Տես Բազմ. 1900, էջ 546-7։ Այս գիտել մեծ
դիւրութիւն պիտի ընձեռէ հայկական շարականաց եղա-
նակները կենդանացնելու, և աւելի՛ ընտիր եղանակներ
երեւան պիտի ճանէ. ինչ որ յարժեք յօդուածով պիտի
ցուցնենք օրինակներով։

2. Բազմավէպի Շարականաց խազից Ուսումնասի-
րողն՝ Գրիգորեան խազերու մասին առաջնորդ ունեցած
է Հ. Յովսէփ Պօթիէ բնիկիկեան կրօնաւորին բազմա-
հմուտ գիրքը։

Բաց ի այս նմանութենէն՝ լատինաց քով
եւս կան Չորս-Չայները և Չորս-Կոլմերը,
ինչ որ մեր քով. լատինք եւս շարականաց
սկիզբը սաղմոսի տուն մը ունին՝ ինչպէս
որ մենք « Ռոհնեցուք զՏէր... Մեծացուացէ
անձն իմ զՏէր », և այլն։

Անոնք որ կը համարին թէ մեր խազե-
րը Յոյներէն առած ենք՝ կ'երեւայ կամ
մեր խազերը չեն ճանչնար և կամ յու-
նական խազերը և անոնց օրէնքները, որ բո-
լորովին կը տարբերին հայկականէն. և դեռ
եթէ կը յամառին պնդել իրենց սովորա-
կան կարծիքը, պիտի պահանջեն իրենցմէ
ցուցակ մը՝ ուր դէմ առ դէմ դրուած ըլ-
լան յունական և հայկական խազերն ի-
րենց բացատրութեամբ, որ այնքան նմա-
նութիւն ունենան իրարու հետ՝ որքան որ
ունին լատինական² և հայկական խազերը՝
վերոյիշեալ Յուցակին մէջ ի « Բազմա-
վէպ » Հանդիսի, 1900, յէջ 547։

Հ. Մ. ՊՈՏՈՒՆՅԱՆ

Հ Ե Ղ Ո Ւ Կ Դ Ս Մ Ք Ա Ն

Վաղաժողով երբորս յիշատակին։

Միմիջեւ ծովուծ եզրը կեցած — կէս դիւրուած,
պը դիտէի ալիքմերում — ամղադրում
Դէպ իմ կողմըս թաւալելով — յուզմունքով
փըշտիլը ոտքին առջեւ — յարասեւ,
Մըտածեցի թէ ո՞վ արդեօք — իր մըտօք
դ'ամցըմէ թէ երկիմքի տակ — կապուտակ,
Աղի ջուրի այս կոյտմ ամհում — շատերում
Գերեզմամ ի եղած յամկարծ — մոռցուած ...
Եւ այդ պահում՝ հղօրօս Բամակ — յիշատակ
Արթըմալով մըտքիս մէջ՝ ուր — միշտ մաքուր
Եւ անդարտ մըմացած էր — իր սուրբ սէր,
Մոսկուտով մը դէմքս մէկ դի — դարծուցի,
Այդ ծովմէ խօլ և մեծգաւոր, — որ ամոր
Նուիրական մարմինմ ալ, — սիրահալ,
Գերեզմամը եղած էր լայն, — զլիթական ...

« Ս Ի Կ Ք Ս »